

A magyar királyok itineráns életmódja a XI-XII. században

A XXXI. OTDK-ra készült pályamunka

Jelige: Habemus liberam electionem non impositivam

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	2
I. A kora középkori uralkodók itineráns életmódja az egyetemes kutatásban	2
II. A kora középkori magyar királyok itineráns életmódja a hazai kutatásban	5
III. A téma vizsgálatának sarokpontjai és keretei, a hazai szakirodalom elemzése	8
IV. A kora középkori magyar királyok itineráns életmódja a források tükrében.....	13
Összegzés	27
A felhasznált források és szakirodalom jegyzéke	29
Függelék	32
1. táblázat: A dolgozatban szereplő királyi pecséttel ellátott magánoklevelek jegyzéke .	32
1. térkép: A Medium Regni és a Magterületek elhelyezkedése.....	33
2. térkép: A Pannonhalmi Apátság birtokai 1240-ben.....	34
3. térkép: Vármegyék a XI. században	35

Bevezetés

Az elmúlt évtizedek történeti kutatásainak köszönhetően mára már teljesen elfogadottá vált az a megállapítás, hogy az államalapítás utáni első két évszázadban a magyar királyi udvar vándorló életmódot folytatott, és ezért uralkodóinknak nem volt állandó székvárosuk.¹ Az tézis is méltán épült be a magyar szakirodalomba, hogy az itineráns – azaz vándorló – életmódnak² főleg gazdasági okai voltak, az őket körülvevő sokaság – vagyis az udvar – ellátást királyaink a belső árucseré és a pénzforgalom fejletlensége miatt csak az udvarbirtokokon megtermelt termékek helyben való elfogyasztásával tudták megoldani.³

Bár a szakma egyetért abban, hogy korai államiségünk idején királyaink vándorló életmódot folytattak, arról azonban nagyon eltérő megállapításokat olvashatunk, hogy ez pontosan mit is jelentett. Meddig volt jellemző az itineráns életmód? Az egész országban vagy csak egy szűkebb területen vándoroltak királyaink? Volt-e funkcionális különbség a kiemelt királyi központok és a kisebb udvarházak között? A témával foglalkozó szakirodalom átolvasása után elsősorban ezek a kérdéseink maradtak felelet nélkül, és ezeknek a megválaszolása sarkallt minket jelen dolgozat megírására.

A vándorló udvar problematikájának vizsgálatát az egyetemes kutatás eredményeinek ismertetésével kezdjük, hiszen az ezután bemutatásra kerülő magyar szakirodalom jelentős mértékben ennek eredményeire épít. Dolgozatunk következő részében egy részletesebb problémafelvetésen keresztül mutatjuk be a hazai szakirodalom visszasságait, ezután pedig az okleveles és elbeszélő források szisztematikus, teljes körű vizsgálatával igyekszünk megválaszolni a magyar királyi udvar vándorlása kapcsán felvetett kérdéseinket.

I. A kora középkori uralkodók itineráns életmódja az egyetemes kutatásban

A (kora) középkori királyi udvar vándorlása természetesen nem magyar sajátosság. A Karoling udvar mozgó életmódjára a külföldi (elsősorban német) szakirodalom már a XX. század elején felhívta a figyelmet. Az ekkor kialakított tézist a későbbiekben számos alkalommal vitatták, módosították és finomították.

Elsőként Karl Lamprecht mutatott rá, hogy Nagy Károly idején a frank uralkodóknak még nem volt – nem lehetett állandó székhelye; az udvar folyamatos utazásra kényszerült.

¹ A preferált tartózkodási hely és a székváros között az a legnagyobb különbség, hogy a központi kormányzati szervek akkor is székvárosban maradnak, hogy ha a király valamilyen ok miatt távozik a településről.

² A vándorló életmód másik elnevezése az „ambuláns életmód”

³ ZSOLDOS 1997. 55., FONT 2007. 13-14.

Erre azért volt szükség, mert a királyi bevételek döntő hányada termésből származott, melyet a korabeli gazdasági viszonyok mellett lehetetlen lett volna pénzzé tenni, vagy a királyi központba szállítani. Ezért a királynak nem volt más választása, mint palotáról palotára vándorolni, és a megtermelt javakat helyben elfogyasztani.⁴ Lamprecht arra is felhívta a figyelmet, hogy Nagy Károly legtöbbször a Rajna mentén tartózkodott. A folyam amúgy is a birodalom egyik legfontosabb kereskedelmi útvonalának számított, ráadásul az az előnye is megvolt, hogy a Rajnán és mellékfolyóin (Majna, Maas) a környékbeli királyi birtokokon megtermelt javak könnyen eljuthattak az uralkodóhoz és udvarához. Nagy Károly tehát még a birodalma központjában sem kényszerült arra, hogy minden évben végiglátogassa az összes udvarházat. Lamprecht szerint ennek az eszes megoldásnak köszönhetően vált Aachen a birodalom igazgatási és kulturális „fellegrárává”, ahol az uralkodó jóval sűrűbben tartózkodott. Azonban még így sem alakult ki olyan székhely-szerepköre, mint amilyen a késő középkorban az uralkodói központokat jellemezte.⁵ Ugyanis egy uralkodói központot akkor tekinthetünk késő középkori értelemben vett székvárosnak, hogyha a legfelsőbb kormányzati (és igazságszolgáltatási) szervek akkor is helyben maradtak, hogyha a király valamilyen okból hosszabb-rövidebb időre elhagyta a települést.

Lamprecht nézeteit először Alfons Dopsch bécsi gazdaságtörténész részesítette komoly kritikában a két világháború között, rámutatott, hogy Nagy Károly leginkább a Rajna, a Maas, a Mosel és az Ardennek által határolt területen tartózkodott – amely eredetileg az Arnulf-fiak törzsbirtokát jelentette –, és a peremvidékeken lévő birtokokat csak ritkán kereste fel.⁶ Dopsch eredményeit jelentősen korrigálta Wolfgang Metz, aki a Rajna-vidékre szűkítette le azt a területet, ahol a Karoling-kori királyi udvar fenntartásához szükséges javakat ténylegesen megtermelték, és ahol az itineráns életmód valóban kimutatható volt; vagyis az udvar elsősorban a Rajna-vidéken mozgott.⁷

Az Alfons Dopsch által megfogalmazott (és később pontosított) tétel maga után vonja a megkerülhetetlen kérdést: milyen módon hasznosították a ritkán látogatott udvarházak a megtermelt javakat?

Erre a középkori gazdaság- és társadalomtörténet egyik legnagyobb hatású kutatója, Marc Bloch adott újszerű választ, aki sokkal árnyaltabban látta a királyi udvarházak gazdasági

⁴ LAMPRECHT 1909. II. 54–55.

⁵ LAMPRECHT 1909. II. 55.

⁶ METZ 1960. 122–123.

⁷ METZ 1960. 122–123.

szerepkörét. A *Capitulare de villis* alapján öt csoportba osztotta az udvarházak által megtermelt javakat felhasználásuk alapján:

1. a paloták népei által helyben elfogyasztott termények (ez nem haladhatta meg az összes egyharmadát), ide kell érteni az átutazó hivatalnokok ellátását is;
2. a következő évi vetésre félretett rész;
3. a hadsereg által elfogyasztott rész, melynek alapegysége a *carro* azaz szekér, mely meghatározott mennyiségű élelemből és fegyverekből állt, és amelyet az adott palota élén álló *iudex*nek kellett királyi parancsra a hadsereg részére bocsátani (ennek mennyisége évről évre változott, egy *iudex* nem feltétlenül kapott minden évben parancsot, hogy a hadseregnek szállítson);
4. az udvarba szállított termékek: bár ez a csoport minden kétséget kizárón jelentősen kisebb volt, mint a többi, a *Capitulare de villis* egyértelműen igazolja a meglétét;⁸
5. a maradék, amit az aktuális utasítás szerint vagy eladtak, vagy pedig későbbi hasznosításra tárolták.⁹

Legújabban Janet L. Nelson foglalkozott a kora középkori királyi udvarok életmódjának problémájával. A VIII–IX. századi európai államalakulatok kapcsán megállapította, hogy az adott uralkodó hatalma mindig az általa közvetlenül ellenőrzött földek nagyságától, minőségétől és elhelyezkedésétől függött, és ezek a királyi „magbirtokok” hosszabb időn keresztül érintetlenek maradtak. Ugyanakkor ezeknek a földeknek a gondos igazgatása elengedhetetlen volt az uralkodói hatalom fenntartása szempontjából, hiszen ezek biztosították az ellátmányt, a felszerelést és az egyéb eszközöket a hadsereg számára. Bár a birtokok feladatainak leírásában Nelsonnál is tetten érhető Bloch ötös szempontrendszerének hatása, itt a vándorló udvar ellátása már csak az utolsó helyen szerepel. A szerző kiemeli, hogy a korszak itineráns életmódot folytató királyai a telet (és ha nem volt hadjárat, akkor a nyarat is) ezen a királyi birtoktestekből álló „magterületen” töltötték. Nelson szerint az uralkodók vándorló életmódjának nem szabad túl nagy szerepet tulajdonítani, ugyanis a királyok hajlamosak voltak különösebb politikai vagy gazdasági ok nélkül is huzamosabb időt

⁸ A legfontosabb, rendszeresen szállított termék Bloch szerint a méhviasz volt, amit gyertyakészítéshez használtak. Forrás: BLOCH 1963. 164–165

⁹ BLOCH 1963. 164–165.

tölteni kedvelt tartózkodási helyeiken. Rendszeresen egy (vagy néhány) központi hely emelkedett ki, mint a Frank Birodalom esetében Aachen. A kora középkori államok magterületén belül elhelyezkedő – és az udvar ellátása szempontjából létfontosságú – királyi birtokoktól lényegesen különbözött a központtól távolabb fekvő, esetleg más ország magterületeinek kárára szerzett uralkodói javak helyzete. Ugyanis a periférián fekvő királyi birtokoknak a gazdasági szerepe és jelentősége lényegesen kisebb volt, hiszen ezeket csak ritkán kereste föl az udvar, az ott megtermelt javakat pedig igen nagy távolságra kellett volna elszállítani, ha az uralkodót és környezetét kívánták volna ellátni belőlük. Ebből következik, hogy ha a király a híveinek földeket adományozott, akkor azt elsősorban ezekből a birtokokból tette és nem a magterületekből.¹⁰

A témába vágó egyetemes szakirodalom áttekintésének végén meg kell említeni Robert Fawtier munkásságát is. A francia kutató a XX. század derekán a Capetingek monarchiája kapcsán foglalkozott a vándorló udvar kérdéskörével, amelyet a fentebb ismertetett művek kivétel nélkül a Karoling állam illetve a vele kortárs királyságok jellemzőjeként vizsgáltak. Fawtier rámutatott, hogy az első Capeting királyoknak nem volt állandó székhelyük, ehelyett szünet nélkül utaztak országukban, hogy a helyben megtermelt készleteket felélhessék, illetve hogy a nagyobb egyházakban és bizonyos városokban érvényes beszállásolási jogaikat (*gîte* – a középkori magyar gyakorlatból ismert *descensus* megfelelője) hasznosíthassák. A francia királyi udvar azonban még akkor sem vetette el az itineráns életmódot, amikor az ország nagyhatalommá válásával annak központja, Párizs elsőként vált fővárossá a középkori Európában.¹¹

II. A kora középkori magyar királyok itineráns életmódja a hazai kutatásban

Bár a korai magyar királyi udvar vándorló életmódjának tétele már a XX. század első felében kialakult,¹² a hazai kutatók közül elsőként Kumorovitz Lajos Bernát vállalkozott érdemben arra, hogy a nemzetközi szakirodalom eredményeit a magyar viszonyokra alkalmazza. Kumorovitz az Árpád-házi királyok vándorló életmódjának nyitott kérdésével

¹⁰ NELSON 1995. 385–388.

¹¹ LOT–FAWTIER 1958. 48–49.

¹² HÓMAN–SZEKFÜ 1990. 181–240.; BÓNIS 1967. 49–61. – Hóman, bár többször is utal a „decentralizált” udvarszervezetre épülő királyi életmódra, az uralkodó vándorlását *expressis verbis* nem mondja ki. Bónis az uralkodó vándorlásával kapcsolatban jobbra a korábbi szakirodalmat foglalja össze, írásának maradandó eredményei Székesfehérvár (és Esztergom) székhely-szerepkörére vonatkoznak, ezek értékelését ld. alább.

akkor került szembe, amikor Óbuda tatárjárás előtti történelméről szóló, 1971-ben megjelent tanulmányán dolgozott.¹³ Az említett írásnak nem a XI–XII. századi királyi udvar életmódja a fő témája, eredményei azonban kiemelkedően fontosak számunkra.

Kumorovitz okleveles és elbeszélő forrásokra támaszkodva rámutatott, hogy királyaink II. András, de főleg IV. Béla uralkodásától kezdve a tatárjárásig Óbudán ülték meg a húsvétot.¹⁴ Tovább ment annál, hogy Óbudát királyi székhelyként a „dinasztikus központnak” tekintett Esztergom és a „szakrális centrumként” ismert Székesfehérvár mellé helyezze: egyenesen alakuló fővárosnak tekintette, és elsősorban Rogerius *Carmen miserabiléjére* (illetve az abban Óbudával kapcsolatban előforduló *locus communior* kifejezésre) építve arra a következtetésre jutott, hogy már a kortársak szemében is annak számított.¹⁵ Szintén Kumorovitz hívta fel a figyelmet a *Medium Regni* kifejezésre, amely a XI. századtól a XVI. századig igen gyakran fordul elő forrásainkban. Meggyőző eredményei szerint a megjelölés nem egyszerűen az ország belsejét, hanem jól meghatározható középső területét jelölte a Dunántúl északkeleti negyedében – és több központot (pl. Székesfehérvárt, Esztergomot, Óbudát és Pestet is) magában foglalt.¹⁶

Óbuda történetének legkorábbi fejezeteit vizsgálva Kumorovitz persze nem kerülhette meg a királyi udvar életmódjának problémáját és azt a kérdést, hogy a Duna-parti település fővárossá válása előtt rendszerint hol tartózkodtak uralkodóink. Nyugati analógiákra hivatkozva, Fawtier fentebb ismertetett munkája nyomán kijelentette, hogy a magyar királyi udvar az év legnagyobb részében mozgott.¹⁷ Állítását Kálmán király I. törvénykönyvének 36–37. cikkelyével, III. Béla jövedelem kimutatásának egy részletével, illetve az 1222. évi Aranybulla 13. cikkelyével támasztotta alá. Érdekes – és vitatható – megoldással a magyar uralkodók itineráns életmódjának időszakát a XIV. és a XV. századra is kiterjesztette.¹⁸

Kumorovitz tanulmányában elbeszélő források (főleg a XIV. századi Krónikaszerkesztés) alapján arra is rámutatott, hogy királyaink rendszerint már a XI. század közepén is valamelyik nagyobb egyházi központban ülték meg a jelentősebb vallási ünnepeket (karácsony, húsvét) – bár akadnak kivételek. Aba Sámuel uralkodásának idejéből a püspöki székhelynek számító Csanád tűnik fel, 1064-ből az ugyancsak egyházmegyei központ

¹³ KUMOROVITZ 1971

¹⁴ KUMOROVITZ 1971. 7–57.

¹⁵ KUMOROVITZ 1971. 37–53.

¹⁶ KUMOROVITZ 1971. 52–53.

¹⁷ KUMOROVITZ 1971. 11.

¹⁸ KUMOROVITZ 1971. 11. (30. jegyz.)

Pécs (illetve Győr), 1076-ból a bencés apátságáról híres Szekszárd – 1074-ből viszont az egyházi szempontból különösebb jelentőséggel nem bíró Ikervár, 1093-ból pedig Bodrog.¹⁹

Kumorovitz szerint a fővároskezdeménynek számító Óbuda egyedi szerepet töltött be királyaink vándorló életmódjának utolsó, hanyatló szakaszában. Arra, hogy a többi királyi központnak (főleg Székesfehérvárnak) milyen szerepkör jutott ebben a rendszerben, Bónis György 1967-ben megjelent tanulmánya világított rá. Ebben Fügedi Erik nyomán élesen elkülönítette egymástól a király székhelyt és az udvar mindenkori tartózkodási helyét, eszerint sem Székesfehérvár, sem Esztergom nem tekinthető késő középkori értelemben vett székhelynek.²⁰ Emellett számos kora középkori analógia alapján rámutatott, hogy Székesfehérvár, mint a királyság „szakrális” központja hasonló szerepet töltött be, mint a vizigót Toledo vagy a longobárd Pávia.²¹

Kumorovitz 1971-ben megjelent cikke után Györffy György híres István király monográfiája foglalkozott részletesen a XI–XII. századi magyar királyi udvar itineráns életmódjának problematikájával. Györffy művében vázlatosan bemutatta a Karolingokkal foglalkozó nemzetközi szakirodalom fentebb már ismertetett álláspontját, azonban érdekes módon az ő tolmácsolásában Dopsch amellett érvelt, hogy a Karoling udvar egyáltalán nem vándorolt ezzel mintegy antitézist fogalmazva meg Lamprecht itineráns elméletével szemben. A szintézist pedig Bloch ötös felosztása hozta meg; Györffy végül ez utóbbit ültette át a magyar viszonyokba.²²

Szerinte egy kisebb országban egy lovas nemzet királya valószínűsíthetően gyakrabban kereste fel az udvarokat, mint azt nyugaton tették. De azt sem zárta ki, hogy az idős Szent István az állandó székhelyt kedvelte. Emellett az udvarszervezet feladatai közül értelemszerűen kirekesztette a hadsereg élelemmel való ellátását, hiszen az a várbirtokok feladata volt, ugyanakkor elképzelhetőnek tartja, hogy a nehézpáncélos idegen vitézek a nagyobb királyi udvarházakban laktak. A felesleg meglétét pedig kétségbe vonja a korai időszakokban.²³ Györffy a magyar királyi udvarszervezetet szláv (karantán szlovén)

¹⁹KUMOROVITZ 1971. 12–18.

²⁰FÜGEDI 1964. 773–779.

²¹BÓNIS 1967. 49–53.

²²GYÖRFFY 2000. 234–235. Valószínűleg Györffy csak Metz művét (ld.: METZ 1960) vette kézbe, és az ő jegyzeteit vette át, ugyanis az István király és művének bibliográfiájában Dopsch-tól teljesen rossz oldalszámokat idéz, illetve a tételét is kissé pontatlanul (félrevezetően) mutatja be. Ld.: GYÖRFFY 2000. 561.

²³GYÖRFFY 2000. 235.

közvetítéssel a Karoling udvarszervezetből vezette le. Ezt az egyetemes szakirodalom alapján nyilvánvaló hasonlóságokon kívül nyelvészeti érvekkel is alátámasztotta.²⁴

Györffy István király monográfiájában kiemelten fontosnak tartotta az adott udvarházak működésének ismertetését, ellenben a rendszer dinamikájának bemutatására nem vállalkozott.

Ebből a szemléletből következik, hogy az udvarszervezet rövid bemutatása után hosszan írt a pécsváradi udvarház felépítéséről és népeiről, majd akkurátus pontossággal vette sorra az udvari szolgáltató népek különböző típusait.²⁵

A magyar uralkodók itineráns életmódja által megszabott rendszerbe Bónis után a *Medium Regni*²⁶ című könyv előszava kísérelte meg „beilleszteni” a kiemelt jelentőségű településeket, mint Esztergom, Székesfehérvár, illetve a későbbiekben Óbuda. Eszerint a középkor első századaiban az uralkodóknak nem volt székhelyük, és így fővárosuk sem, hanem itineráns életmódot folytattak, azonban már a korai időktől kezdve léteztek állandóbb jellegű központok, mint Esztergom és Székesfehérvár majd később Buda (Óbuda).²⁷

Fontos még megjegyezni, hogy a *Medium Regni* Györffyyvel ellentétben nem vállalkozik arra, hogy a magyar királyok itineráns életmódját bizonyítsa, az előszó ezt már evidenciaként közli az olvasóval, ezzel lezártnak és eldöntötnnek minősítve királyaink vándorló életmódjának kérdéskörét.²⁸

III. A téma vizsgálatának sarokpontjai és keretei, a hazai szakirodalom elemzése

A XI–XII. századi magyar királyok itineráns életmódjával foglalkozó szakirodalom áttekintése után az alábbi kérdést kíséreljük megválaszolni. Történettudományunk a külföldi szakirodalom kurrens eredményeinek bevonásával, valamint a magyar okleveles és elbeszélő források szisztematikus, teljeskörű vizsgálatával egyértelműen igazolta-e a magyar királyok itineráns életmódját? Az egyetemes szakirodalom minden releváns eredményét számításba vette-e, pontosan sikerült-e meghatároznia, hogy a magyar királyok mettől meddig és hol vándoroltak, volt-e funkcionális különbség a *Medium Regni* és az ország több részében lévő udvarházak között, illetve szervesen beillesztették-e ebbe a rendszerbe Esztergomot és

²⁴ GYÖRFFY 2000. 246–248. Györffy főleg a korai magyar főméltóságok elnevezéseit vizsgálja (pl.: comes palatii)

²⁵ GYÖRFFY 2000. 236–241.

²⁶ ALTMANN ET AL. 1996

²⁷ ALTMANN ET AL. 1996. 5–6.

²⁸ ALTMANN ET AL. 1996. 5–8.

Székesfehérvárt, végül következetes és félreértések nélküli szóhasználat jellemzi-e a szakirodalmat?

Mint azt látni fogjuk, a vizsgált szakirodalom nem felel meg maradéktalanul ennek a komplex szempontrendszernek, ezért elemzése után ez a dolgozat kísérli meg a hiányosságok pótlását, annak reményében, hogy értékes kormányzat- és igazgatástörténeti adalékokkal gazdagíthatja történettudományunkat.

A szakirodalom kritikai vizsgálata előtt érdemes kitérni a magyar kutatók által használt forrásbázisra. Általánosságban elmondható, hogy míg az elbeszélő kútfőeknek viszonylag széles körét építették be munkáikba, addig az okleveleket illetve a dekretális emlékeket csak kisebb részben használták, olykor csak szemezgettek közülük.

A szakirodalom kritikai vizsgálatát Kumorovitznak az itineráns életmódról tett alábbi megállapításával kezdjük. Tanulmányában Óbudát a XIII. század első felében már alakuló fővárosnak tekintette, ugyanakkor a királyi udvar vándorlását a XV. századra is kiterjesztette. Ezen kijelentések alapján problémás lehet az itineráns életmód időbeli kereteit meghatározni.

Véleményünk szerint Kumorovitz cikkében nem határolta el egymástól egyértelműen a XI–XII. századi „valódi” vándorló életmód, illetve a késő középkori, már állandó székváros mellett fennálló itineráns életmód kérdéskörét. Ez a fogalomzavar sajnos nem egyedi eset, és csak az első a témával foglalkozó magyar szakirodalomban felbukkanó visszásságok közül.

Ezen a ponton fontos kiemelni, hogy mivel jelen dolgozat csak a XI–XII. századi „valódi” vándorló életmódot vizsgálja, ezért a továbbiakban Kumorovitz tézisének csak az Árpád-korra vonatkozó forráshelyeit fogjuk vizsgálni. Arról sem szabad elfelejtkeznünk, hogy Kumorovitz elsősorban nem a királyi udvar vándorló életmódját vizsgálta, ezért nem is törekedett a magyar források szisztematikus elemzésére. De vajon elfogadhatjuk-e érveit az általa hozott, összesen három darab Árpád-kori forrás alapján?

Kálmán király idézett törvényei (az I. dekretum 36–37. cikkelye) így szólnak: „Amikor a király vagy a herceg megérkezik valamelyik megyébe, akkor hozzanak elő egy megyebéli hadimént, és ha ez véletlenül elpusztulna, 15 pensát adjanak a ló gazdájának. Ha pedig valamiképp megsérülne, de nem annyira, hogy belepusztuljon, az említett összeg fele részét adják a lóért. (...) Bármely vár megyéjébe tér be a király, ott tartson vele a két megyebéli bíró.”²⁹ Ez valóban utalhat az itineráns életmódra, azonban más okokkal is könnyedén

²⁹ „Quando rex vel dux in comitatum aliquem intraverit, tunc megalis equus exercitualis prestetur, qui si quo casu mortuus fuerit, XV pense domino equi donentur. Sie vero aliquomodo, sed non usque ad mortem lesus fuerit, predicti pretii pars dimidia pro equo reddatur (...) In quacumque civitatis megam rex digrediat, ibi

magyarázható. Például nem szabad elfelejteni, hogy Kálmán király – miután pacifikálta Horvátországot – rendszeres időközönként leutazott a Tengermellékre, hogy ünnepélyes koronázással biztosítsa a terület hűségét. Erre, valamint a külföldre vezetett rendszeres hadjáratokra is visszavezethető ez a törvény. III. Béla jövedelemjegyzékében szereplő megállapítás³⁰ hitelességét egy egyszerű számolással megállapíthatjuk. Ha ugyanis egy évben a király mind a 72 megyét meglátogatná, akkor, az utazást is beleszámítva minden megyében csak 5 napot töltene, ami megvalósíthatatlanul kevés. Az 1222. évi Aranybulla 13. cikkelye szerint: „A királyi főtisztviselők hatalmaskodásai ellen a jobbágyok úgy kövessék a [királyi] udvart, vagy utazzanak bármerre, hogy a szegényeket el ne nyomják, se ki ne fosszák.”³¹ Ez Kálmán törvényéhez hasonlóan ugyancsak magyarázható a külföldre vezetett hadjáratokkal, azonban az sem elhanyagolható szempont, hogy Kumorovitz megállapítása szerint ekkorra Óbuda már alakuló főváros volt, és éppen emiatt a királyok vándorló életmódja már háttérbe szorult.

Érdemes még külön szólni a *Quadragesima* ünnepélyes megülése kapcsán hozott XI. századi elbeszélő forrásokról, mivel ezek a kútfők az itineráns életmód szempontjából is fontos adatokat tartalmaznak (Csanád: 1041–1044, Pécs ill. Győr: 1064, Ikervár: 1074, Szekszárd 1076, Bodrog: 1093).³² Bennük kétség kívül tetten érhető a királyi udvar itineráns életmódja, azonban fontos felhívni a figyelmet arra, hogy Kumorovitz elsősorban nem uralkodóink vándorló életmódját akarta bizonyítani, hanem azt, hogy a jelentősebb vallási ünnepeket a nagyobb egyházakban ülték meg királyaink. Ez a legjobban Salamon és a hercegek viszályának idejéből (1064) idézett forráshelyen látszik, Kumorovitz csak Pécsset emelte ki a szövegrészletből, pedig Győr is szerepel benne, mint a király és a hercegek kibékülésének helye.³³ A XII. századi oklevelek elemzésénél pedig már egyértelműen nem a teljesség igényével látott neki a vándorló életmód vizsgálatához.³⁴

iudices II megalles cum eo commigrent.” – ZÁVODSZKY 188.; magyar fordítása: ÍF 1050–1116. 182. (Körmendi Tamás)

³⁰ „Unusquisque comitum septuaginta duorum semel in anno regem Ungarie procurat et antequam de mensa surgat, dona dat minus centum marcarum et aliquis eorum mille marcas.” – Vagyis a 72 vármegye ispánjainak mindegyike évenként egyszer megvendégeli a királyt: BARTA–BARTA 1993. 444.

³¹ „Iobagiones ita sequantur curiam vel quocumque profiscantur, ut pauperes per eos non opprimantur nec spolientur.” – DRMH 33.; magyar fordítása: SZÖVEGGYŰJTEMÉNY 271. (Szilágyi Loránd)

³² KUMOROVITZ 1971. 12–15.

³³ KUMOROVITZ 1971. 13.

³⁴ Az okleveles források részletes elemzésére a dolgozat későbbi részében kerül sor. A Kumorovitz által hozott okleveles forrásokra ld.: KUMOROVITZ 1971. 17–18.

Kumorovitz tanulmánya kapcsán a hazai forrásokról megfogalmazott észrevételeink után az általa használt egyetemes szakirodalomra is ki kell térnünk. A XI–XII. századi Magyar Királyság gazdasági, társadalmi és kormányzati fejlettség szempontjából a Karoling-kori Európával állítható párhuzamba, mint azt történettudományunk számos alkalommal megállapította, így véleményünk szerint Fawtiernek az Árpádokkal kortárs, de attól lényegesen különböző Capeting államról tett megállapításai kevésbé fontosak a szempontunkból.

Kumorovitz tanulmányáról összességében elmondhatjuk, hogy Óbuda fővárossá válása előtti időszakra ugyan feltételezte az udvar itineráns életmódját, azonban mindezt egy megkérdőjelezhető francia párhuzam alapján teszi, és kielégítő érvekkel is adós maradt. Az elbeszélő illetve okleveles források elemzése pedig hiába szolgáltat fontos adatokkal uralkodóink életmódjáról, elsősorban nem a vándorló udvar vizsgálatát célozta, éppen ezért nem is teljes körű. Kumorovitz talán érezte ezt, és valószínűleg ezért is írja tanulmányának a végén, hogy még válaszra vár az a kérdés, hogy királyaink mikor, honnan és miért tették át székhelyüket Óbudára.³⁵

Mint fentebb már ismertettük, Györffy a releváns nemzetközi szakirodalom széles körét mutatta be István király monográfiájában, azonban a német és francia kutatók eredményeinek csak egy részét – főleg Bloch ötös szempontrendszerét – ültette át a magyar viszonyokba. Bár kiemelte, hogy az udvarházak ott sűrűsödtek meg, ahol az Árpádok családi birtokai feküdtek, azt is hozzátette, hogy ez párhuzamba állítható a Karolingok államával,³⁶ az ezen a területen elhelyezkedő udvarházaknak különleges szerepéről nem írt. Györffy az *Udvar és udvarszervezet* című fejezetben arra sem tett kísérletet, hogy Esztergomot vagy Székesfehérvárt funkcionálisan beillessze az általa felvázolt itineráns keretbe, pedig a kiemelt királyi székhelyek kérdésével Aachen kapcsán Lamprecht is foglalkozott a XX. század elején.

Györffy alig két oldalt írt az udvarszervezetről, mint az egész királyságot lefedő intézményről; úgy tűnik, hogy az itineráns életmód meglétét mindössze egy megalapozott külföldi párhuzam alapján bizonyítottnak vélte. Véleményünk szerint azonban nem tarthatunk egy Karoling vagy más viszonylatokra megállapított tény magyar vonatkozásban is igaznak anélkül, hogy ezt a feltételezést a hazai források vizsgálatával alátámasztanánk. Ebből a szempontból Györffy munkája egyszerre jelent előre- és hátralépést Kumorovitz

³⁵ KUMOROVITZ 1971. 53.

³⁶ GYÖRFFY 2000. 234–235.

tanulmányához képest, hiszen bár a korabeli nemzetközi szakirodalom teljes körképét tárta elénk,³⁷ a magyar források vizsgálatára nem vállalkozott.

Azzal pedig hogy István király monográfiájában, az udvarszervezet rendszerszintű elemzését háttérbe szorítja a pécsváradi udvarház részletes leírása, tetten érhető a második nagy visszásság – a már fentebb említett fogalomzavar után –, mely a magyar királyok itineráns életmódjának vizsgálatával kapcsolatosan előfordul a magyar szakirodalomban. Tudniillik, hogy a legtöbb mű a mikroszintű vizsgálatot részesíti előnyben, és nem vállalkozik arra, hogy eredményeit az általa felvázolt (vagy fel nem vázolt) makrostruktúrába beleillessze. Ezáltal viszont képtelenné válik a nagyobb összefüggések felfedezésére, illetve sokszor átsiklik afölött, hogy megállapításai egymással nehezen összeegyeztethetők.

Utóbbira talán a legjobb példa a következő kijelentés, melyet Györffy *Pest-Buda kialakulása* című könyvében olvashatunk: „Az ország közepét [ti. a *Medium Regnit*] István 1018 táján helyezte át Székesfehérvárra [Esztergomból], azután, hogy a bizánci császárral szövetségben leverte a bolgár cárságot, és megnyitotta a [...] Jeruzsálemi zarándokutat Fehérváron át.”³⁸ Hogyan helyezhette át az ország közepét István, amikor a *Medium Regni* Kumorovitz megfogalmazásában az ország egy központi részét, és azon belül több kiemelt települést jelentett? Attól, hogy 1018-tól a *kedvelt* székhelye Fehérvár és nem Esztergom volt, az ország közepe mint fogalom nem változott.

Györffy valószínűleg egyszerűen királyi székhely értelemben használta az ország közepe kifejezést.³⁹ Azonban még így is problematikus ez a mondat.

István király monográfiájában Györffy az egyetemes szakirodalomra támaszkodva meggyőzően jelenti ki, hogy a királyi udvar mozgó életmódot folytatott, azonban – mint fentebb rámutattunk – nem említ semmilyen kiemelt székhelyt(székhelyeket). Ellenben a *Pest-Buda kialakulásában* először Esztergom a „székváros” majd 1018-tól Fehérvár az „ország közepe”, mozgó udvarszervezetről azonban itt nem esik szó. Joggal tehetjük fel a kérdést a két mű olvasása után, hogy hogyan lehetett Esztergom vagy Fehérvár székváros, hogyha a királyi udvar mozgott? Kézzel fogható a súrlódás a „nagy” rendszer (ti., hogy az udvar mozog) és a rendszer elemei, a mikroszint között (ti., hogy Esztergom majd Fehérvár a

³⁷ Az sem mellékes szempont, hogy Györffy a Kumorovitz féle Capeting párhuzam helyett, a magyar történetírás hagyományaihoz igazodva a Karoling udvart elemző szakirodalmat alkalmazza a magyar viszonylatokra.

³⁸ GYÖRFFY 1997. 42.

³⁹ Ezt a feltevést támasztja alá Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajzának szóhasználata is: GYÖRFFY ÁMTF. 367.

székváros). Sajnos az idézett művek alapján az sem egyértelmű, hogy mi a különbség a székváros, a királyi székhely, a királyi udvarhely, és a késő középkori értelemben vett székváros között. Kumorovitz és Györffy eredményeit végezetül érdemes lenne kiegészíteni Nelsonnak a magbirtokokról nemrég született kijelentésével, amely sok szempontból tovább árnyalta a kora középkori királyi udvarok életmódjának kérdését.

A *Medium Regni* előszava azzal a törekvésével, hogy a királyi udvar vándorló életmódja által megszabott keretben igyekszik vizsgálni a kiemelt királyi székhelyeket, kétség kívül előremutató, azonban a könyv további részében az itt meghatározott szempontrendszer teljesen háttérbe szorul. Az alcímmel ellentétben nem a középkori magyar királyi székhelyek történetéről olvashatunk, hanem Esztergom, Székesfehérvár és Óbuda leíró szemléletű várostörténete tárul elénk.

Igaz, hogy a könyv szerzői körültekintően odafigyeltek, hogy az egyes városok története beleilleszkedjen az előszóban lefektetett „itineráns keretbe”, ezáltal elkerülve a különböző megállapítások közötti súrlódásokat, vagy ellentmondásokat, azonban ez mit sem változtat a tényen, hogy a nagyobb összefüggések, a városok szerepe, mint az „itineráns rendszer” kiemelt csomópontjai óhatatlanul háttérbe szorult.

A *Medium Regni* a fogalmakkal is sokkal óvatosabban és körültekintőbben bánik, itt Esztergom csupán királyi székhely és Székesfehérvár sem válik 1018-ban székvárossá.⁴⁰

IV. A kora középkori magyar királyok itineráns életmódja a források tükrében

Amint bemutattuk, a magyar szakirodalomból hiányzik az okleveles és elbeszélő források teljeskörű vizsgálata, ezért nem is képes arra, hogy kielégítő választ nyújtson a XI–XII. századi királyaink életmódja körül felmerült – fentebb már ismertetett – kérdéseinkre. Azonban mielőtt a rendelkezésre álló forrásanyag szisztematikus vizsgálatával megkísérelnénk pótolni ezt a hiányt, indokolt néhány következtetlően használt fogalom jelentését tisztázni. Véleményünk szerint különbséget kell tenni a kora középkorra jellemző „valódi” itineráns életmód, és az uralkodók késő középkori vándorlása között. Abban az időszakban beszélhetünk valódi vándorló életmódról, amikor az uralkodó itineráns életmódja a királyi udvarszervezeten és az onnan nagyrészt természetben befolyó domaniális jövedelmeken alapult, tehát magyar viszonylatokban a XI–XII. században. A XIV–XV. századi uralkodóink fel-felbukkanó vándorlása egyáltalán nem felel meg ennek a kritériumnak.

⁴⁰ ALTMANN ET AL. 1996. 11., 45–46.

Az elemzésünkbe bevont hazai forrásanyag kiválasztása során igyekeztünk a teljességre törekedni. Dolgozatunkban az okleveles források közül az 1001-től 1205-ig terjedő magyar királyi diplomákat⁴¹ fogjuk fölhasználni, az elbeszélő források közül pedig elsősorban a XIV. századi Krónikakompozíciót. Ugyanakkor a külföldi kútfők tudósításait is fogjuk vizsgálni, többek közt az Altaichi évkönyvet, az első Kereszteshadjárat bizonyos íróinak tudósításait, Konrád salzburgi érsek életírójának információit, Idriszi földrajzi munkáját, Michael Anchialos 1165. évi dicsőítő beszédét, végezetül pedig Lübecki Arnold írását Barbarossa Frigyes magyarországi tartózkodásáról.

Okleveles források:

A rendelkezésre álló magyar kútfők szisztematikus vizsgálatát az okleveles forrásokéval fogjuk kezdeni, ugyanis – mint a későbbiekben látni fogjuk – a valódi vándorló életmód kutatásakor ezekből tudhatjuk meg a legfontosabb információkat. Mint fentebb említettük, elemzésünk az 1001-től 1205-ig terjedő magyar királyi okleveles anyagra terjed ki. Nemcsak azért érdemes II. András trónra kerülését választani a vizsgált korszak határának, mert Kumorovitz eredményei szerint Imre király öccsének uralkodása alatt már számolhatunk Óbuda székvárossá alakulásának kezdeteivel (és ezáltal az itineráns életmód megszűnésével), hanem azért is, mert a *Novae Institutiones* korszakában az udvarbirtokok eladományozása felszámolta a királyi udvar vándorló életmódjának kereteit.

Az eddig ismertetett magyar és nemzetközi szakirodalom alapján feltételezhetjük, hogy a XI–XII. században a magyar királyi udvar valódi vándorló életmódot folytatott a *Medium Regni* területén. Ezt a feltevést a rendelkezésre álló okleveles anyag szisztematikus elemzésével két lépcsőben fogjuk vizsgálni. Először az Árpádok udvarának „valódi” vándorló életmódját fogjuk kimutatni, ezután pedig azt a kérdést fogjuk megválaszolni, hogy az ország egész területén vagy csak egy szűkebb régióban történt-e ez a vándorlás.

A királyi oklevelek elemzését a legkézenfekvőbb a kiadás helyének vizsgálatával kezdeni, hiszen ez az adattípus egyértelmű utalást hordoz magában az udvar tartózkodási helyére. Sajnos korszakunkban az oklevelek készítői többnyire elhanyagolták ennek a fontos információnak a feltüntetését. Szerencsénkre azonban, az oklevelek *narratio*jában sokszor egyértelmű utalást találhatunk a királyi udvar tartózkodási helyére lett legyen az az oklevél kiadásának pillanatában, vagy előtte. Azonban még így is viszonylag kevés adattal rendelkezünk, a vizsgált időszakból mindössze 18 olyan oklevél maradt ránk, melyből

⁴¹ Azzal kapcsolatban, hogy mi tartozik a királyi oklevelek közé, Szentpétery Imre álláspontját fogadjuk el.

releváns tudósítást nyerhetünk a királyi udvar tartózkodási helyéről. A leggyakrabban előforduló település Székesfehérvár 3 említéssel,⁴² melyet Esztergom,⁴³ Veszprém⁴⁴ illetve Vác⁴⁵ követ 2–2 nevesítéssel. Pest, Csepelsziget, Szentendre, Pannonhalma, Eger, Máramaros, Zára, Trau⁴⁶ és végül Dömös⁴⁷ csak egyszer fordul elő, mint a királyi udvar egyértelmű tartózkodási helye. Zárát és Traut kizárhatjuk a vizsgálatunkból, ugyanis Könyves Kálmán Horvátország pacifikálás után háromévente leutazott a Tengeremellékre, hogy ünnepélyes koronázással és személyes jelenlétével biztosítsa a tartomány hűségét,⁴⁸ így az udvar valódi vándorló életmódjának vizsgálata szempontjából ez a két adat nem releváns.

Első ránézésre azt mondhatnánk, hogy ezek az adatok egyértelműen bizonyítják a magyar királyok itineráns életmódját az ország közepében, hiszen Eger és Máramaros kivételével mindegyik település a *Medium Regni* területén helyezkedik el, ráadásul Esztergom és Székesfehérvár valamint kisebb mértékben Veszprém fontos királyi székhelyek voltak, Pest pedig gyakorlatilag Óbuda, a későbbi főváros kezdemény közvetlen szomszédságában helyezkedik el. Azonban nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a vizsgált korszak hosszához képest (200 év), elenyészően kevés adattal rendelkezünk, így csak azt jelenthetjük ki, hogy bár eddigi eredményeink az itineráns életmódot támasztják alá, az, hogy ez a *Medium Regni* területére korlátozódott, csak valószínűsíthető. Adataink alapján úgy tűnhet, hogy a királyi udvar csupán a jelentősebb székvárosokban töltött-e el hosszabb időszakokat, miközben a környékbeli udvarházakban megtermelt javakat odaszállította. Azonban kizárólag

⁴² RA 63., 131., 140. sz.

⁴³ RA 102., 147. sz.

⁴⁴ RA 114., 118. sz. – A Szentpéterynél 118. számmal szereplő oklevél kiadási helyét Pauler Gyula azonosította Veszprémmel. „Az 1171. évi István-féle oklevél W. keltét Veszprémre vélem magyarázandónak, mert Map szerint megtérése után Esztergomba sietett a király, tehát attól valami messze nem lehetett, s mert legvalószínű, hogy Fehérváron laktában a maga püspöksége székhelyén tanácskozott, mint példának okáért egy más ügyben III. Béla, inkább mint Vácson vagy Váradon, mely helyekre a W betű nyomán szintén gondolhatnánk.” PAULER 1899. I. 502. (519. jegyz.).

⁴⁵ RA 59., 187. sz.

⁴⁶ RA 41. (Trau), 45. (Zára), 61. (Pannonhalma), 73. (Szentendre), 112. (Eger), 117. (Pest), 138. (Csepelsziget), 185. (Máramaros) – A RA 73. sz., 1146-ban keletkezett oklevélről Györffy állapította meg, hogy minden valószínűség szerint Szentendrén adták ki, az oklevélben szereplő „in curia episcopali s. Andree secus Danubium” kifejezés alapján: CAH 134.

⁴⁷ CAH 25. – Ez az irat (Guden 1079-ben kiadott oklevele) királyi pecséttel megerősített magánoklevél lévén Szentpétery kritikai jegyzékében nem szerepel, ennek ellenére vizsgáлом, mert kelethelye témám szempontjából fontos.

⁴⁸ GYÖRFFY 1967. 49.

a kiadási helyeknek a vizsgálata alapján ezt nem jelenthetjük ki, ugyanis okleveleink magunkban hordozzák a kiemelt királyi székhelyek javára való torzítás lehetőségét. Ugyanis az igénylők valószínűleg a nagyobb központokban próbálták fölkeresni az udvart, hiszen ezeken a helyeken a fontosabb vallási ünnepek alatt nagyobb eséllyel érthették utol a királyt. Azonban még egy ehhez hasonló torzítás sem indokolhatja a kiemelt királyi székhelyek ilyen mértékű túlsúlyát az okleveleinkben.

Mivel az oklevelek kiadása alapján nem tudtuk megnyugtató módon kimutatni, hogy a királyi udvar vándorló életmódja az ország mely területein történt, érvelésünk második részében megkíséreljük az ország bizonyos régióinak kizárását. Ehhez a királyi pecséttel ellátott magánoklevelek új szempontok szerinti vizsgálata nyújthat segítséget.

Induljunk ki abból a logikusnak látszó feltevésből, hogy a XI–XII. századi belső viszonyok között az egyházi és világi elit tagjainak kivételével a szabad jogállású emberek vélhetően nem tudtak hosszabb utakra vállalkozni az országon belül! Hipotézisünk ez alapján az, hogyha az uralkodó csak a *Medium Regni* területén vándorolt életmódszerűen, akkor a királyi pecséttel ellátott magánoklevelekben nevesített birtokoknak a *Medium Regniben* és annak szűkebb környezetében⁴⁹ kell elhelyezkedniük, ugyanis a távolabbi területeken élő birtokos szabadoknak nem lett volna lehetőségük az udvarba utazni és királyi pecséttel ellátott magánoklevelet készíttetni. Ha viszont az uralkodó az egész királyságban vándorolt, akkor elviekben az ország bármely területén elő szabad alattvalója nehézségek nélkül felkereshette a közelében időző udvart, tehát ebben az esetben a királyi pecséttel ellátott magánoklevelekben nevesített birtokoknak az ország egész területén kellene szóródniuk. Fontos külön kiemelni, hogy azokat az oklevelek, amelyeket a világi vagy az egyházi elit tagjai készítettek (ispánok, püspökök, apátok stb.), ki kell zárni a vizsgálatunkból, ugyanis az ő vagyoni helyzetük megengedte, hogy az ország bármely pontjáról felkeressék az udvart, így az okleveleikben nevesített birtokok elhelyezkedése nem hordoz releváns információt a királyok vándorló életmódjáról.

A birtokok elhelyezkedésének elemzése előtt ki kell térni a csak ingóságokat és kötött jogállású személyeket adományozó királyi pecséttel ellátott magánoklevelekre. Vizsgálatunk szempontjából szerencsés, hogy az összes ilyen oklevélnek a kedvezményezettje a Pannonhalmi Apátság.⁵⁰ Azért mondhatjuk ezt, mert ennek a kolostornak a birtokai nem

⁴⁹ Hozzávetőlegesen a Duna, a Mecsek a Dráva és a Rába által közrezárt terület, illetve a Felvidék legdélebbi sávja.

⁵⁰ RA 52., 82., 128. sz.

szórtan, hanem két tömbben helyezkedtek el a Dunántúlon illetve a Duna mentén a Dráva torkolatáig, ellentétben más apátságokéval.⁵¹ Logikusnak tűnik a feltevés, hogy a csak ingóságokat és kötött jogállású személyeket adományozóknak Pannonhalma valamelyik birtokának közelében kellett tartózkodniuk, azaz a Dunántúlon vagy a Duna mentén, ugyanis nehéz elképzelni, hogy az apátság birtokaitól távol eső országrészek lakosai hogyan tudtak volna egy hasonló adományt tenni. Ha viszont az adományozók a Dunántúlon vagy a Duna mentén tartózkodtak, akkor a királyi udvarnak is a közelben kellett lennie, mert máskülönben az adományozóknak nem lett volna lehetőségük az oklevelek elkészítésére.

Györffy Caba 1177. évi végrendelete tekinti az utolsó királyi pecséttel ellátott magánoklevél,⁵² véleményünk szerint azonban két későbbi diploma is besorolható ebben a kategóriába és emellett mindkettő megfelel vizsgálatunk kritériumainak is.⁵³ A csak ingóságokat illetve kötött jogállású személyeket adományozóakat leszámítva összesen 12 királyi pecséttel ellátott magánoklevél felelt meg fentebb ismertetett feltételeinknek.⁵⁴ Röviden szólnunk kell azokról az oklevelekről, melyek nem csak egy birtokot nevesítenek. Ezekben minden birtokot „teljes értékűnek” vettünk, tehát ha például egy oklevél egy Somogyban és egy Baranyában fekvő birtokot ajándékozott, akkor a számolásnál mindkét megye 1–1 „birtokpontot” kapott. A birtokok elhelyezkedésének ismertetésekor a késő középkori vármegyebeosztást vettem alapul.

A királyi pecséttel ellátott magánoklevelek általunk javasolt, új szempontok szerinti elemzésének – azaz a birtokok elhelyezkedésének vizsgálatának – eredményei perdöntőnek bizonyultak abban a kérdésben, hogy a XI–XII. századi magyar királyi udvar az ország mely területein vándorolt életmód szerint. Ugyanis az általunk vizsgált oklevelekben az összes egyértelműen azonosítható birtok az ország közepében illetve annak szűkebb környezetében helyezkedik el. Ezek közül három Bars vármegye déli részén,⁵⁵ kettő Veszprémben,⁵⁶ kettő Somogyban,⁵⁷ kettő Esztergom megyében,⁵⁸ egy Zalában,⁵⁹ kettő Győrben egy Komáromban⁶⁰ és egy Pilisben⁶¹ található.

⁵¹ Ld.: 2. térkép

⁵² CAH 139. (1. jegyz.)

⁵³ RA 156. 183. sz.

⁵⁴ RA 53., 67., 72., 73., 90., 110., 111., 120., 126., 156., 183. sz. – továbbá Guden oklevele (CAH 25.), amely Szentpétery kritikai jegyzékében nem szerepel.

⁵⁵ RA 90. (Bratka [Barátka] és Szántó), 110. (Selepchen [Szelepcsény]) sz.

⁵⁶ RA 53. sz. (Ursu [Őrs]), CAH 25. (Paloznak)

⁵⁷ RA 72. sz. (Chutus [Kutas] és Radi [Rád])

Ezen adatok alapján magabiztosan kijelenthetjük, hogy a XI–XII. században az Árpádok királyi udvara nem az egész országban, hanem annak csak egy szűkebb területén vándorolt. Ebbe a kisebb régióba a *Medium Regni* biztosan beletartozott, azonban elképzelhető, hogy a Dunántúl többi része is. Az viszont mindenképpen kijelenthető, hogy a király a Kárpát-medence többi részét nem látogatta életmódszerűen, hiszen ha így tett volna, akkor az ezeken a területeken élő birtokos szabad rétegnek is lett volna lehetősége felkeresni az Árpádok közelükben tartózkodó udvarát, hogy királyi pecséttel ellátott magánoklevelet készítsen. Ebben az esetben viszont ezeknek az írásos emlékeknek meg kellene jelennie a forrásainkban.

Eredményeink kapcsán ki kell még térni azokra az oklevelekre, melyek nem egyértelműen azonosítható birtokokat nevesítenek. Az első ezek közül András remetéé,⁶² melynek kedvezményezettje egy bizonyos Szent Márton egyház. Györffy ezt az aradi társaskáptalannal azonosította,⁶³ azonban mivel az oklevélben szereplő birtokok elhelyezkedése nem tisztázott, ezért ez az azonosítás vitatható. A második ilyen oklevél Dobica fia Widóé,⁶⁴ melynek a kedvezményezettje a jeruzsálemi Johannita Rend. Az ezekben nevesített birtokok elhelyezkedését lehetetlennek tűnik megállapítani.⁶⁵ A nem egyértelműen azonosítható területeket nevesítő oklevelek sorát Iwachin vitézé zárja,⁶⁶ melynek kedvezményezettje a veszprémi egyház. Utóbbi oklevéllel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a megajándékozott (veszprémi egyház) alapján is azt gyaníthatjuk, hogy a benne nevesített birtokok a *Medium Regni*ben vagy annak szűkebb környezetében helyezkednek el. Így még erről a csekély bizonyítóerővel rendelkező oklevelekről is elmondható, hogy

⁵⁸ RA 73. sz. (Tát és Vám [Pusztavám])

⁵⁹ RA 126. sz. (Zola [Zala])

⁶⁰ RA 120. sz. (Hecce [Hecse], Esu [Écs] és Sysou [Csicsó])

⁶¹ RA 156. sz. (Telky [Telki])

⁶² RA 67. sz.

⁶³ CAH 131.

⁶⁴ RA 111. sz.

⁶⁵ Az oklevélben szereplő Sala szóalak jelenthet Zalát, azonban ilyen nevű településből rengeteg volt a középkori Magyarországon. A Cuchinuisi alak esetleg Kökényes alakban modernizálható, azonban ez a név is gyakran mondható

⁶⁶ RA 183. sz. – Cusmadomian (Kozmadamján) Zalában található, Leurenté (Lőrinte) pedig Veszprémben. Azonban mivel ez a két birtok viszonylag messze helyezkedik el egymástól, illetve az oklevélben szereplő másik három névalakot (Kalu [Kál], Belch [Belc?], Brenche) nem sikerült területhez kapcsolni, kénytelenek voltunk az oklevelet a bizonytalan azonosítású diplomák közé sorolni.

beleilleszthető a magyar királyi udvarnak a *Medium Regniben* (és talán annak szűkebb környezetében is) való vándorló életmódja által meghatározott rendszerbe.

A rendelkezésünkre álló okleveles anyag szisztematikus vizsgálatának végén a következő megállapításokat tehetjük: Egyrészt az oklevelek kiadási helyének vizsgálata alapján egyértelmű, hogy az Árpádok udvara vándorolt, a királyi pecsétellátott magánoklevelekben nevesített birtokok elhelyezkedésének elemzése – a csak ingóságokat és kötött jogállású személyeket adományozóakat is ideszámítva – pedig azt bizonyítja, hogy a királyi udvar életmódja a *Medium Regniben* (és talán annak szűkebb környezetében) tartózkodott. Érvelésünk két megállapításának egyesítéséből pedig egyértelműen következik, hogy a XI–XII. században a magyar királyok udvara „valódi” vándorló életmódot folytatott a *Medium Regni* területén. Azonban, mint már fentebb említettük, a királyi pecsétellátott magánoklevelek kiadási helyeinek vizsgálata alapján nem tudjuk megállapítani, hogy a királyi udvar *kizárólag* a *Medium Regni* területén vándorolt, vagy annak szűkebb környezetében is, ugyanis az elemzett diplomák egyenletesen szóródnak ezen a hozzávetőlegesen a Dunántúllal azonosítható területtel. Arra a kérdésre, hogy királyaink *kizárólag* a *Medium Regniben* vagy annak szűkebb környezetében is vándoroltak, az elbeszélő források alapján kísérelünk választ adni.

Elbeszélő források:

Az oklevelek szisztematikus elemzése után rátérhetünk az elbeszélő források vizsgálatára. Ezek sajnos az itineráns életmód szempontjából nehezebben hasznosíthatóak, ugyanis általánosságban elmondható róluk, hogy a rendkívülivel foglalkoznak. Ezért hiába nyerhetünk számos tudósítást belőlük az udvar tartózkodási helyére, ezek jelentős részét nem használhatjuk fel, mivel valamilyen kivételes esemény (belháború, hódító hadjárat vagy védekező harcok) kapcsán szólnak a királyi udvar hollétéről, így nem hordoznak releváns tudósítást az uralkodó életmódjáról.

A legfontosabb elbeszélő forrásunk a XIV. századi Krónikakompozíció, ugyanakkor a különféle külföldi utazók tudósításai is fontos adalékokkal szolgálhatnak a témában. Elemzésünk első felében a Krónikakompozícióból vett forráshelyekkel kíséreljük meg pontosítani az oklevelek vizsgálatából kapott eredményeinket, elsősorban arra a kérdésre keressük a választ, hogy királyaink *kizárólag* a *Medium Regniben* vagy annak szűkebb környezetében is vándoroltak-e. Ezután pedig Esztergom illetve Székesfehérvár funkcionális szerepét vesszük górcső alá.

„Szent István királynak bevett szokása volt, hogy az általa alapított valamennyi egyházat évente legkevesebb három alkalommal felkeresse” – olvashatjuk a Képes Krónika 67. fejezetében.⁶⁷ Ebben az idézetben egyértelműen tetten érhető a valódi vándorló életmód, még akkor is, hogyha az évente háromszori látogatás kétségbe vonható.

Mint fentebb már utaltunk rá, Kumorovitz tanulmányában csak a fontosabb vallási ünnepek nagyobb egyházakban való megülésére utaló forráshelyeket gyűjtötte ki a Krónikakompozícióból, ezért ezek kiegészítésre szorulnak. Kumorovitz Aba Sámuel uralkodásának idejéből Csanádot említi, 1064-ből Pécsset (illetve Győrt), 1074-ből Ikervárt, 1076-ből Szekszárdot, 1093-ból pedig Bodrogot.⁶⁸ Ezeken kívül a magyar királyi udvar vándorlásának alábbi állomásai tűnnek föl: Tiszavárkony, a híres várkonyi jelenet kapcsán,⁶⁹ Dömös I. Béla király halálakor.⁷⁰ Nem meglepő módon a legtöbb hasznosítható forráshellyel Salamon uralkodásának idejéből rendelkezünk. „Atha nádor megkérte a királyt és a herceget, vegyenek részt monostorának felszentelési ünnepségén, amely monostort Zselicen Szent Jakab tiszteletére építettek. Így is történt.”⁷¹ A Kibékülésükről [ti. Salamon és a hercegek] című fejezetben azt olvashatjuk, hogy a király és a hercegek Esztergom mellett kibékültek majd Fehérvárra mentek, ezután a király (a Kumorovitz által is említett Ikervár után) Zalába, onnan pedig Szekszárdra utazott.⁷² Ez a forráshely azért is különleges, mert korszakunkban ez az egyetlen eset, hogy egyik királyunk vándorlását ténylegesen térképre tudjuk vinni.

Szent László uralkodásának idejéből Várad (a váradi székesegyház építése kapcsán),⁷³ Kálmánéból Dömös (az ottani prépostság alapításával kapcsolatban),⁷⁴ II. István uralkodásának idejéből (a király betegeskedésének helyszínéről szólva) pedig Eger⁷⁵ tűnik fel.

⁶⁷ „Consuetudo autem sancti regis Stephani maior ist fuit, quod omnes ecclesias, quas ipse fundaverat, in quolibet anno ad minus tribus vicibus visitabat” – SRH I. 317.; magyar fordítása: ÁKÍF 375. (Kristó Gyula)

⁶⁸ KUMOROVITZ 1971 12–18.

⁶⁹ SRH I. 353–354.; IF 1050–1116. 370. (Thoroczkay Gábor)

⁷⁰ SRH I. 360.; IF 1050–1116. 375. p.

⁷¹ „In reversione autem eorum Atha palatinus rogavit regem et ducem, ut in constructione monasterii sui, quod in honorem Sancti Iacobi edificaverat in Zelyz, interessent. Quod et factum est.” – SRH I. 364.; IF 1050–1116. 377. – Azt, hogy Salamon király és Géza herceg ekkor éppen egy dalmáciai hadjáratból volt visszatérőben (amelynek során valószínűleg a horvátoknak nyújtottak segítséget a velenceiek ellen), Györffy igazolta: DHA I. 171.

⁷² SRH I. 378–379.; IF 1050–1116. 387–388.

⁷³ SRH I. 416.; IF 1050–1116. 410.

⁷⁴ SRH I. 427.; IF 1050–1116. 417.

⁷⁵ SRH I. 444.

A Krónikakompozíció utolsó releváns tudósítása II. Béla aradi országos gyűlésére vonatkozik.⁷⁶

Ezek az adatok alapján azt mondhatjuk, hogy a magyar királyi udvar nemcsak a *Medium Regni* területén folytatott vándorló életmódot, hanem hozzávetőlegesen azon a területen, amelyet északról és keletről a Duna, délről a Mecsek, délnyugatról a Dráva, nyugatról pedig a Rába által határol. Hiszen a Krónikakompozícióban nevesített települések túlnyomó része ezen a területen helyezkedett el, emellett Salamon – fentebb már kiemelt – egyedi módon rekonstruálható itineráriuma is erre a területre helyezhető. A Krónikakompozíció alapján azt is magabiztosan kijelenthetjük, hogy a király az ország távolabbi területeit csak ritkábban, és nem életmódszerűen látogatta, ezzel megerősítve az oklevelek vizsgálatából nyert hasonló megállapításunkat. Érdekes szempont, hogy a kiemelt királyi székhelyek (Esztergom és Székesfehérvár) illetve a nagyobb dunántúli egyházi központok mellett (Pécs és Győr) a kisebb udvarházak is (Ikervár, Szekszárd, Bodrog, Dömös, Zselic, Zala) jelentős számban megjelennek forrásainkban. Ez arra utal, hogy királyaink a kiemelt székhelyek mellett ezeket is rendszeresen látogatták.

A XIV. századi Krónikakompozíció, valamint a külföldi szerzők tudósításai alapján azt a kérdést is megnyugtathatóan megválaszolhatjuk, hogy Esztergom és Székesfehérvár milyen szerepet töltött be a vándorló életmód definiálta rendszerben. Esztergomot Konrád salzburgi érsek életírója az 1131. évi események kapcsán az ország metropolisának mondja,⁷⁷ Idriszi az ország legnépesebb városának, fővárosának és kormányzati székhelyének nevezi a XII. század közepén,⁷⁸ a Barbarossa Frigyes kereszteseivel utazó Lübecki Arnold is a magyarok fővárosának titulálja.⁷⁹ 1209-ben pedig II. András Szent Adalbert esztergomi egyházáról, mint az ország „anyjáról és metropolisáról” szól.⁸⁰ Ezzel szemben az Altaichi Évkönyv 1063-ban Székesfehérvárat tekinti az ország fővárosának,⁸¹ és az első keresztes hadjárat történetírói is

⁷⁶ SRH I. 447.

⁷⁷ BÓNIS 1967. 54.

⁷⁸ GYÖRFFY ÁMTF. 246.

⁷⁹ „Grane (...) que Ungarorum est metropolis” – CFH I. 303.; magyar fordítása: III. BÉLA EML. 77. (Kristó Gyula – Makk Ferenc)

⁸⁰ BÓNIS 1967. 54.

⁸¹ „Wizinburg (...) qui est regni sui metropolis” – CFH I. 103.; magyar fordítása: IF 1050–1116. 82. (Makk Ferenc)

ezt számítják legfőbb központnak Bellegvara néven, valamint hasonlóan tesz a bizánci Michael Anchialos is 1165-ös dicsőítő beszédében.⁸²

Természetesen ezek az adatok nem azt jelentik, hogy a XI–XII. században Esztergom és Székesfehérvár felváltva voltak a Magyar Királyság fővárosai. A külföldi szerzők a saját hazájuk fejlettebb viszonyait akarták ráerőltetni az Árpádok országára, ezért az, hogy egy részük Esztergomot, a másik pedig Székesfehérvárt szerepelteti fővárosaként, úgy kell értelmeznünk, hogy egyik sem felelt meg maradéktalanul szempontrendszerüknek. Tehát bár Esztergom és Székesfehérvár kiemelt közigazgatási, gazdasági, szakrális és családi központok voltak a korszakban, egyik sem tekinthető késő középkori értelemben vett székvárosnak.

Forrásaik vizsgálatának eredményei a hazai és egyetemes szakirodalom tükrében:

Az okleveles és elbeszélő források szisztematikus elemzése után érdemes megvizsgálni, hogy a *Medium Regni* párhuzamai hol lelhetők föl a nemzetközi szakirodalomban. Már Lamprechtnél olvashatunk egy különleges szereppel ellátott központi területről (Rajna-vidék), ahol az uralkodó nem kényszerült arra, hogy minden évben végigjárja az udvarházakat. Lamprecht szerint Nagy Károly a Rajna és mellékfolyói által kínált kereskedelmi lehetőségeket kihasználva tudta megoldani a környékbeli udvarházakban előállított terményeknek a központba való szállítását. Dopsch és Metz pedig azt állapította meg, hogy csak ezen a Lamprecht által halványan körvonalazott területen volt kimutatható az életmódszerű vándorlás. Tehát a nemzetközi szakirodalom tükrében az, hogy az Árpádok nem az ország egészében hanem csak egy szűkebb területén vándoroltak, nem magyar sajátosság. Ha pedig figyelembe vesszük Esztergom illetve Székesfehérvár (és Óbuda) fekvését a Dunához illetve a fontos kereskedelmi útvonalakhoz képest, akkor egy olyan kérdést is megválaszolhatunk, amiről az okleveleink és történetíróink hallgattak.

Glaser Lajos már 1929-ben rámutatott, hogy a XI–XII. században Esztergom az ország főpiacának számított, ugyanis ekkoriban idevezettek a bécsi, a brünni, az itáliai, a dalmát, a szerémségi és a bányavárosokból jövő utak közvetlenül, az erdélyiek pedig Budán át.⁸³ Emellett a Dunának mint fontos kereskedelmi útvonalnak a jelentőségét ugyancsak nem szabad lebecsülni.⁸⁴ Székesfehérvár jelentősége sem hanyagolható el, hiszen Szent István az

⁸² GYÖRFFY ÁMTF. 377.

⁸³ GLASER 1929. 139–140.

⁸⁴ KMTL 251.

első Bolgár Birodalom bukása után ezen a városon keresztül nyitotta meg a szentföldi zarándokutat.⁸⁵

Ezen a ponton érdemes rámutatni, hogy a Krónikakompozíció tudósításában, melyeknek zöme a XI. századra vonatkozik, sokkal jelentősebb arányban képviseltetik magukat a kisebb udvarházak, mint a kizárólag a XII. századról tudósító⁸⁶ oklevelekben. Utóbbiakban a kiemelt királyi központok (Esztergom és Fehérvár) valamint a püspöki székhelyek (Veszprém és Vác) jelentős túlsúlyba kerültek a kisebb udvarházakkal szemben. Ugyanakkor a Krónikakompozícióból származó tudósításaink túlnyomó része a *Medium Regni*ben és annak szűkebb környezetében helyezi el az udvart, addig okleveleinkben szinte kizárólag a *Medium Regni* képviselteti magát, annak szűkebb környezete (azaz a Dunántúl) egyszer sem tűnik föl.

Mindezek alapján kijelenthetjük, hogy bár királyaink valószínűleg már a korai időszakban sem kényszerültek arra, hogy minden évben végigjárják az udvarházakat a *Medium Regni*ben és annak szűkebb környezetében, a XI. században az udvarházaknak sokkal szélesebb körét látogatták, mint a XII-ben. Ugyanis a *Medium Regni*t átszelő fontos útvonalak nagy száma miatt viszonylag hamar megoldhatóvá vált a terményeknek a kiemelt királyi székhelyekhez (Esztergom és Fehérvár) való szállítása, és ezáltal a kisebb udvarházak személyes felkeresésének elhagyása. Ezt a következtetést Nelsonnak az a megállapítása is alátámasztja, hogy a kora középkori uralkodók itineráns életmódját nem szabad túlértékelnünk, tudniillik a királyok jellemzően hosszabb időszakokat töltöttek el egy-két kiemelt helyen. Azonban ahogy lehetővé vált a kisebb udvarházakból a terményeknek a *Medium Regni*ben lévő kiemelt központokba szállítása, úgy szűkültek be a királyi udvar vándorlásának keretei. Ugyanis a XII. századról tudósító okleveleinkben a Dunántúlon de nem a *Medium Regni*ben elhelyezkedő települések egyáltalán nem tűnnek fel. Ezt a jelenséget nem magyarázhatjuk a diplomáknak a kiemelt központok javára való torzításával, hiszen ebben az esetben Győrnek és Pécsnek, mint püspöki székhelynek, ugyanakkora súllyal kéne szerepelnie, mint Veszprémnek illetve Vácnak. Azt, hogy Győr és Pécs nem tűnik fel a forrásainkban, csak azzal magyarázhatjuk, hogy ebben a korszakban, vagyis a XII. század második felében⁸⁷ az udvar már a *Medium Regni* szűkebb környezetét sem látogatta

⁸⁵ GYÖRFFY ÁMTF. 376.

⁸⁶ Guden 1079 körül, Dömösön kiadott oklevelét leszámítva. Ez az egyetlen okleveles tudósításunk a XI. századból, és ez is egy kisebb udvarházban és nem egy kiemelt királyi székhelyen készült.

⁸⁷ A vizsgált oklevelek jelentős része 1140 után készült.

rendszeresen, életmódszerűen csak az ország közepében tartózkodott, többnyire a nagyobb királyi vagy egyházi központokban.

Ezen a ponton Nelson magbirtokokról tett megállapítását is alkalmaznunk kell a magyar viszonyokra. Mivel azok az udvarházak, amelyekre királyaink vándorló életmódja épült, nem csak az ország közepében, hanem annak szűkebb környezetében is szóródtak, a *Medium Regnit nem* tekinthetjük a Magyar Királyság magterületének. Az Árpádok országának magbirtokai ugyanis egy tágabb régióban helyezkedtek el, ott ahol az udvar vándorló életmódját kimutattuk, ott, ahol eredetileg az Árpádok szállásterülete majd családi birtokai helyezkedtek el,⁸⁸ azaz a Duna, a Mecsek, a Dráva illetve a Rába által határolt területen. A *Medium Regni* ebben a rendszerben bizonyos szempontból a „központ központjának” tekinthető, vagyis annak a területnek, ahol a Magyar Királyság legfontosabb igazgatási, gazdasági, szakrális és egyházi centrumai (Esztergom, Székesfehérvár és Óbuda) helyezkedtek el.

Az utóbbi kiemelt királyi székhelyekkel kapcsolatban pedig Bónis megállapításaival érdemes kiegészíteni az elbeszélő források vizsgálatából nyert eredményeinket. Egyrésről, hogy Esztergom és Székesfehérvár a hazai viszonyokban együtt töltötte be azt a szerepet, mint a vizigótoknál Toledo. Másrésről pedig, hogy ez a kettőség nem volt magyar sajátosság, ugyanis a VII. században például a Merovingok királyságában Reims és Orléans is versengett a Citével.⁸⁹ Azonban fontos újra felhívni a figyelmet arra, hogy a kiemelt királyi székhelyeket a valódi vándorló életmód keretei között semmiképpen sem tekinthetjük késő középkori értelemben vett székvárosnak.

Az, hogy a XI–XII. században a magyar királyok életmódszerűen csak a *Medium Regni*ben és annak szűkebb környezetében vándoroltak, felveti a kérdést, hogy hogyan hasznosították az ország távolabbi területein elhelyezkedő udvarházakban megtermelt javakat. Kiindulásként elfogadhatjuk azt, ahogy Györffy Bloch ötös szempontrendszerét átültette a magyar viszonylatokba. Azonban ha figyelembe vesszük, hogy a hadsereget a várbirtokok látták el, a vándorló udvar pedig nem látogatta életmódszerűen ezeket a távoli területeket, akkor jogosan tarthatjuk a hazai vonatkozásokban elégtelennek Bloch szempontrendszerét.

A távoli udvarházakban megtermelt javak kérdésének tisztázásához is érdemes figyelmünket a *Medium Regni*ben összefutó, nemzetközi szinten is fontos kereskedelmi utak felé fordítanunk. Ugyanis ha a korabeli állapotok között meg lehetett oldani bizonyos

⁸⁸ MAKK 2004. 119–123.

⁸⁹ BÓNIS 1967. 50–53., 51.

termékeknek a központba való szállítását az ország távolabbi területeiről, akkor erre a *Medium Regni* volt a legalkalmasabb. Emellett a XII. században az árutermelés és a kereskedelem fellendülése miatt már számolhatunk a felesleg pénzzé tételével is.⁹⁰ Bár ez a két magyarázat a XII. században szilárdan megállja a helyét, a XI. század első felében már kevésbé, ezért ez a korszak további vizsgálódást igényel.

Közelebb visz a probléma megoldásához, hogyha szemügyre vesszük ezeknek a távoli udvarbirtokoknak az eredetét. Zsoldos Attila nemrég megjelent tanulmányában rámutatott, hogy Szent István megyeszervező tevékenysége eredményeként két megyecsoporthoz jött létre, az „átlagos” nagyságúak és az „óriásmegyék”. Az előbbieket megszervezésére az Árpádok Taksony-ága által uralt területeken került sor, míg óriásvármegyék azokon a területeken jöttek létre, melyekre trónralépésekor nem terjedt ki Szent István tényleges hatalma. Sőt, Zsoldos minden megszerveződő óriásvármegyéhez hozzá tudott kapcsolni egy István uralmával ilyen vagy olyan módon dacoló törzsfőt.⁹¹

Érdekes az óriásvármegyék kapcsán is megvizsgálni Nelsonnak a „magterület a periférián” tételét. Eszerint a nem a magterületen elhelyezkedő királyi birtokok sokszor egy szomszédos állam magterületei voltak korábban, amelyeket az előbbi elfoglalt. Mivel ezek a földek a hódító szemszögéből a periférián helyezkedtek el, ezért a hasznosításuk problémás és nehézkes volt. Szent István az államszervező harcok során megszerezte azokat a területeket, melyek korábban a Kárpát-medencében elhelyezkedő törzsi államok magterületei voltak. Véleményünk szerint ezeket az ő szemszögéből periférián elhelyezkedő, és ezért nehezen kezelhető királyi kézbe került földeket azért hagyta meg egy tömbben, mert így a készen kapott hatalmi struktúra tetejére ráhelyezhette saját emberét, az ispánt – hatékonyan biztosítva a terület hűségét. Így a törzsi államok egykori magterületei többé-kevésbé osztatlanul képezhették a megszervezett óriásvármegyék élén álló ispáni hatalom bázisát.

Elképzelhető, hogy ezekben az óriásmegyékben az egykori törzsi magterületekből kihalászott udvarbirtokok a kezdeti időkben jobb híján az ispáni hatalom bázisául szolgáltak. Az a variáció is lehetséges, hogy a központi hatalom ezeken a területeken nem bontotta meg az egykori magterületek egységét, és csak az óriásvármegyék feldarabolódása után, azaz a XII. század első két harmadában⁹² került sor a várbirtokoktól elkülönülő udvarszervezet

⁹⁰ KMTL 94.

⁹¹ ZSOLDOS 2010. 299–318.

⁹² ZSOLDOS 2010 313.

kialakítására.⁹³ Azért is érdemes megfontolni ezt a felvetést, mert az óriásvármegyék felbomlásakor már ezekről a távoli területekről is elképzelhető a termények egy részének a központba való szállítása, a másik részének pedig pénzre váltása.⁹⁴ Ha elfogadjuk ezt a hipotézisünket, akkor ezeken a területeken az udvarbirtokok kialakításának időpontja egybeesne azok ésszerű működési feltételeinek megteremtődésével. Hiszen miért szervezett volna István külön udvarszervezetet ezeken a területeken, hogyha azok hasznosítására semmilyen mód nem kínálkozott. Az óriásvármegyékben elhelyezkedő udvarbirtokokról szóló fejtegetésünk végén sajnos el kell ismernünk, hogy a leírtak nem többek pusztán spekulációnál, ugyanis a XI. századi forrásanyag szegénysége miatt ezeket nem lehet alátámasztani.

Dolgozatunk végén ki kell még térni a valódi vándorló életmód megszűnésének körülményeire. Kumorovitz tanulmányából tudjuk,⁹⁵ hogy II. András uralkodása alatt Óbudával már mint alakuló fővárossal kell számolnunk. Azonban mivel az 1205 és 1215 közötti királyi oklevelekben nem található drasztikus életmódváltásra utaló nyom, valószínűsíthető, hogy a valódi vándorló életmód fokozatosan szorult vissza, párhuzamosan Óbuda szerepének növekedésével, ahol az évek előrehaladásával egyre több időt töltött a királyi udvar. Ezt a feltevést erősíti meg a kalocsai és az esztergomi érsek közötti vita rendezésére készített 1211-es egyezménytervezet is. A Róbert veszprémi püspök vezetésével összeállított dokumentum szerint a vándorló királyi udvar fölött mindig az a püspök illetékes, akinek az egyházmegyéjében az épp tartózkodik.⁹⁶ Ez a szabályozás valószínűleg nem került volna bele az egyezménytervezetbe, ha eddigre a királyi udvar itineráns életmódja teljesen háttérbe szorult volna. Azonban figyelembe kell vennünk azon megállapításunkat is, hogy a XII. század második felében királyaink életmódszerű vándorlása a *Medium Regnare* szűkült le, és a magterületek többi részét már nem látogatták rendszeresen. Ennek tükrében ugyanis a valódi vándorló életmód felszámolódásának kezdőpontját nem II. András uralkodásának kezdetére kell tennünk, hanem a XII. század közepére. Úgy tűnik tehát, hogy a valódi vándorló életmód megszűnése majd száz évig tartó, két lépcsőben lezajló lassú folyamat volt,

⁹³ Figyelembe kell venni Györffy helynévi alapon történt kutatásait, melyek nyomán még Erdélyben is sikerült udvarházakat kimutatni. Azonban arra nincs bizonyíték, hogy ezek az udvarházak már a XI. században illetve a XII. század első harmadában is léteztek volna. – GYÖRFFY 2000. 233–239.

⁹⁴ Ugyanis, míg a XI–XII. században a természeti gazdálkodás dominanciája volt jellemző, addig a XII. század második felétől megindult a rendszeres árutermelés. Ráadásul Magyarország ebben a korszakban már egyre intenzívebben kapcsolódott be a nemzetközi kereskedelembe. – KMTL 94., 388., 689.

⁹⁵ KUMOROVITZ 1971. 37–53.

⁹⁶ KOSZTA 1991 80–81.

melynek startpisztolya minden bizonnyal akkor dördült el, amikor – az óriásvármegyék felbomlásával egy időben – lehetővé vált a távoli udvarbirtokok terményeinek a központba szállítása illetve pénzre váltása. Az első fázisban a királyi udvar a dunántúli magterületről a *Medium Regnibe*, a másodikban pedig Óbudára szorult vissza. Tehát azt, hogy II. András uralkodása idején Óbuda már alakuló székváros, nem a *Novae Institutiones*hez kapcsolódó forradalmi változásnak kell tekintenünk, hanem egy évszázados, lassú szerkezeti átalakulás záróakkordjának.

Összegzés

Dolgozatunkban az egyetemes illetve a magyar szakirodalom kritikai elemzése után a rendelkezésre álló forrásanyag szisztematikus vizsgálatával illetve a külföldi kutatók eredményeinek bevonásával rekonstruáltuk a XI-XII. századi magyar királyok életmódját. Első lépésként definiáltuk a valódi vándorló életmódot, mint fogalmat. Ezután a korszakban keletkezett királyi oklevelek kiadási helyeinek vizsgálatával igazoltuk az Árpádok udvarának vándorlását, majd a királyi pecséttel ellátott magánoklevelekben szereplő birtokok elhelyezkedésének elemzésével a valódi vándorló életmód térbeli kereteit hozzávetőlegesen a Dunántúlra szűkítettük le.

Azt a kérdést, hogy királyaink kizárólag a Medium Regni területén vagy annak szűkebb környezetében is vándoroltak, az elbeszélő források bevonásával tudtuk megnyugtatóan megválaszolni. A XIV. századi Krónikakompozíció tudósításai alapján kijelentettük, hogy az Árpádok udvara nemcsak a Medium Regniben vándorolt életmódszerűen, hanem a Duna, a Mecsek, a Dráva és a Rába által közrezárt, jelentősen nagyobb kiterjedésű területen. Emellett az elbeszélő források megerősítették az oklevelek vizsgálatából nyert azon eredményünket is, hogy a királyi udvar az ország többi területét nem látogatta életmódszerűen. A külföldi források tudósításai alapján pedig tisztáztuk, hogy a valódi vándorló életmód keretei között sem Esztergomot, sem Székesfehérvárt nem tekinthetjük késő középkori értelemben vett székvárosnak.

A források szisztematikus elemzéséből nyert eredményeinket a hazai és egyetemes szakirodalom tükrében tovább tudtuk bővíteni és pontosítani. Véleményünk szerint a Medium Regniben összefutó jelentős kereskedelmi útvonalak miatt királyaink már viszonylag korán meg tudták oldani a Duna, a Mecsek, a Dráva illetve a Rába által határolt területen elhelyezkedő udvarházakban megtermelt terményeknek a kiemelt királyi székhelyekbe való szállítását. Ugyanakkor a Krónikakompozíció tudósításainak és az oklevelek kiadási helyének

összevetése alapján azt is megállapítottuk, hogy a XI. században királyaink az udvarházaknak sokkal nagyobb hányadát látogatták személyesen, mint a XII-ben. Azonban a személyesen látogatott udvarházak számának csökkenésével párhuzamosan az itineráns életmód keretei is beszűkültek, okleveleink alapján úgy tűnik, hogy a XII. század második felében az Árpádok udvara már csak a Medium Regni területén tartózkodott életmódszerűen. Ugyanakkor a Medium Regni fogalma nem felcserélhető a Nelson féle magterület kifejezéssel, hiszen magyar viszonylatokban az utóbbi sokkal nagyobb területet jelölt, a Duna, a Mecsek, a Dráva és a Rába által közrefogott régiót. A Medium Regni a „központ központjaként” azt a területet jelentette, ahol a Magyar Királyság legfontosabb igazgatási, gazdasági, szakrális és egyházi centrumai helyezkedtek el.

Az ország távoli területein lévő udvarbirtokok kapcsán kiemeltük, hogy a Medium Regni különösen előnyös elhelyezkedése és szerencsés úthálózata ellenére is úgy tűnik, hogy a XI. századi viszonyok között királyaink nem tudhatták a központba szállítani vagy pénzre váltani az ezekben az udvarházakban megtermelt javakat. Ez a dilemma könnyedén megoldható, hogyha azt feltételezzük, hogy a XII. században felbomló óriásvármegyékben az udvarbirtokok rendszerének kiépülése egybe esett ezeknek hatalmas szervezeti egységeknek a feldarabolódásával. A magyar királyok itineráns életmódjának megszűnését nem forradalmi változásként, hanem egy lassú, több lépcsős folyamatként definiáltuk, melynek kezdete a XII. század közepén keresendő, utolsó felvonása pedig II. András uralkodásának idején zajlott le.

Dolgozatunkat a rendelkezésre álló forrásanyag és szakirodalom tükrében az alábbi tételszerű megállapításban összegezhetjük: A XI-XII. században a magyar királyi udvar valódi vándorló életmódot folytatott a Duna, a Mecsek, a Dráva illetve a Rába által határolt területen, az ország távolabbi területeit életmódszerűen nem látogatta. Az árutermelés és a kereskedelem fejlődésével az Árpádok udvara egyre több időt tudott a kiemelt királyi székhelyeken tölteni, mindeközben a kisebb udvarházak személyes látogatása háttérbe szorult. Ezzel egy időben a királyi udvar vándorlásának térbeli keretei a Medium Regnre szűkültek, ez azonban ennek a kormányzati berendezkedésnek már a hanyatló korszaka, ugyanis ekkor már megindultak azok a mélyben gyökerező szerkezeti változások, melyek IV. Béla uralkodásának kezdetére a letűnt korok homályába száműzték az Árpádok udvarának valódi vándorló életmódját.

A felhasznált források és szakirodalom jegyzéke

Forrásgyűjtemények

ÁKIF	Az államalapítás korának írott forrásai. Szerk. Kristó Gyula. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15.) Szeged 1999.
CAH	Chartae antiquissimae Hungariae. Árpád-kori oklevelek 1001-1196. Főszerk. Györffy György. Bp. 1997.
CFH	Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendendum ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC. Collegit Albinus Franciscus Gombos. I–III. Budapestini 1937–1938.
DHA	Diplomata Hungariae antiquissima. I. Ed. Georgius Györffy. Budapestini 1992.
DRMH	Decreta regni mediaevalis Hungariae. The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. I. 1000–1301. Ed. János M. Bak – György Bónis – James Ross Sweeney. (The Laws of Hungary I. 1.) Idyllwild 1999. ²
III. BÉLA EML	III. Béla emlékezete. Szerk. Kristó Gyula – Makk Ferenc – Marosi Ernő. Bp., 1981.
If 1050–1116	Írott források az 1050 és 1116 közötti magyar történelemről. Szerk. Makk Ferenc – Thoroczkay Gábor. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 22.) Szeged 2006.
LT–KT	Levéltárak – Kincstárak. Források Magyarország levéltáraiból (1000-1686). Közreadja Blazovich László – Érszegi Géza – Turbuly Éva. Budapest–Szeged 1998.
RA	Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Szerk. Szentpétery Imre – Borsa Iván. I–II/4. Bp. 1923–1987.
SRH	Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Ed. Emericus Szentpétery. Budapestini 1937–1938.
SZÖVEGGYŰJTEMÉNY	Magyar történeti szöveggyűjtemény. Szerk.: Bertényi Iván. Bp., 2000.
ZÁVODSZKY	Závodszy Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Bp. 1904.

Szakirodalom

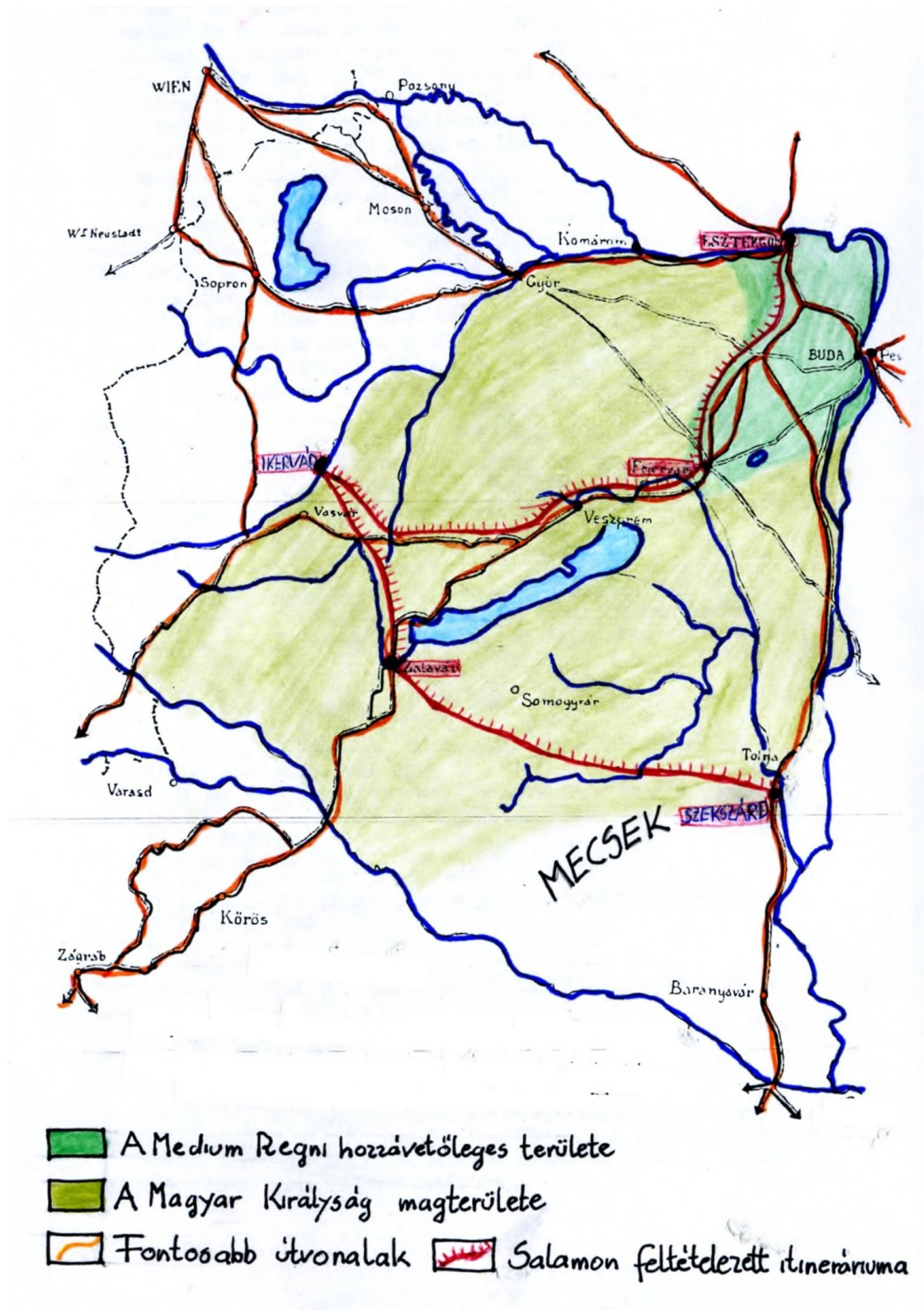
- ALTMANN ET AL. 1996 ALTMANN Julianna – BICZÓ Piroska – BUZÁS Gergely et alii: *Medium Regni*. Bp. 1996.
- BARTA–BARTA 1993 BARTA János – BARTA Gábor: III. Béla király jövedelmei. Megjegyzések középkori uralkodóink bevételeiről. *Századok* 127. (1993) 413–449.
- BLOCH 1963 BLOCH, Marc: *Mélanges historiques*. Vol. I. Paris, 1963.
- BÓNIS 1967 BÓNIS György: Székesfehérvár, az Árpád-ház székhelye. In: Székesfehérvár évszakai I. Az államalapítás kora. Szerk.: Kralovánszky Alán. Székesfehérvár 1967. 49–61.
- CSÁNKI MTFH CSÁNKI Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–III., V. Bp. 1890–1913.
- FONT 2007 Magyarország kormányzati rendszere 1000–1526. Szerk.: FONT Márta. Pécs 2007.
- FÜGEDI 1964 FÜGEDI Erik: Megjegyzések a budai vitáról. *Századok* 90. (1964) 773–779.
- GLASER 1929 GLASER Lajos: Dunántúl középkori úthálózata. *Századok* 63. (1929) 138–167., 257–285.
- GYÖRFFY 1967 GYÖRFFY György: A XII. századi dalmáciai városprivilegiumok kritikájához. *Történelmi Szemle* 10. (1967) 46–56.
- GYÖRFFY 1997 GYÖRFFY György: Pest-Buda kialakulása. Budapest története a honfoglalástól az Árpád-kor végi székvárossá alakulásig. Bp. 1997.
- GYÖRFFY 2000 GYÖRFFY György: István király és műve. Bp. 2000.
- GYÖRFFY ÁMTF GYÖRFFY György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. Bp., 1963–1998.
- HÓMAN–SZEKFÜ 1990 HÓMAN Bálint – SZEKFÜ Gyula: Magyar történet. I–V. Bp. 1935.²
- KEGLEVICH 2010 KEGLEVICH Kristóf: A Garamszentbenedeki Apátság története az Árpád- és az Anjou-korban. [PhD-disszertáció kézirata]. Bp. 2010.

- KMTL Korai magyar történeti lexikon (9-14. század). Főszerk. Kristó Gyula, szerk. Engel Pál – Makk Ferenc. Bp., 1994
- KOSZTA 1991 KOSZTA László: Adalékok az esztergomi és a kalocsai érsekség viszonyához a XIII. század elejéig. *Magyar EgyháztörténetiVázlatok* 3. (1991) 73–88.
- KUMOROVITZ 1971 KUMOROVITZ L. Bernát: Buda (és Pest) „fővárossá” alakulásának kezdetei. *Tanulmányok Budapest múltjából* 18. (1971.) 7–57.
- LADÁNYI 1977 LADÁNYI Erzsébet: Az Euzidinus-oklevél hitelességének kérdéséhez. *Levéltári Közlemények* 48–49. (1977) 51–59.
- LAMPRECHT 1909 LAMPRECHT, Karl: Deutsche Geschichte. I–VI. Berlin 1909.
- LOT–FAWTIER 1958 Ferdinand LOT – Robert FAWTIER: Histoire des institutions françaises au moyen âge. I–II. Paris 1958.
- MAKK 2004 MAKK Ferenc: A vezéri törzsek szálláshelyei a 10. században. In: Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére. Szerk. Erdei Gyöngyi – Nagy Balázs. (Monumenta Historica Budapestiensia XIV.) Bp. 2004. 119–127.
- METZ 1960 Wolfgang METZ: Das Karolingische Reichsgut. Berlin 1960.
- NELSON 1995 Janet L. NELSON: Kingship and royal government. In: The New Cambridge Medieval History. Ed.: Rosamons McKitterick. II. Cambridge 1995. 383–430.
- PAULER 1899 PAULER Gyula: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. I–II. Bp. 1899².
- ZSOLDOS 1997 ZSOLDOS Attila: Az Árpádok és alattvalóik. Magyarország története 1301-ig. Debrecen 1997.
- ZSOLDOS 2010 ZSOLDOS Attila: A megyeszervezés kezdetei a Magyar Királyságban. Az „óriás” és az „átlagos” nagyságú megyék kérdése. In: Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére. Szerk.: Hermann István – Karlinszky Balázs. Veszprém, 2010 299–318.

1. Táblázat: A dolgozatban szereplő királyi pecséttel ellátott magánoklevelek jegyzéke

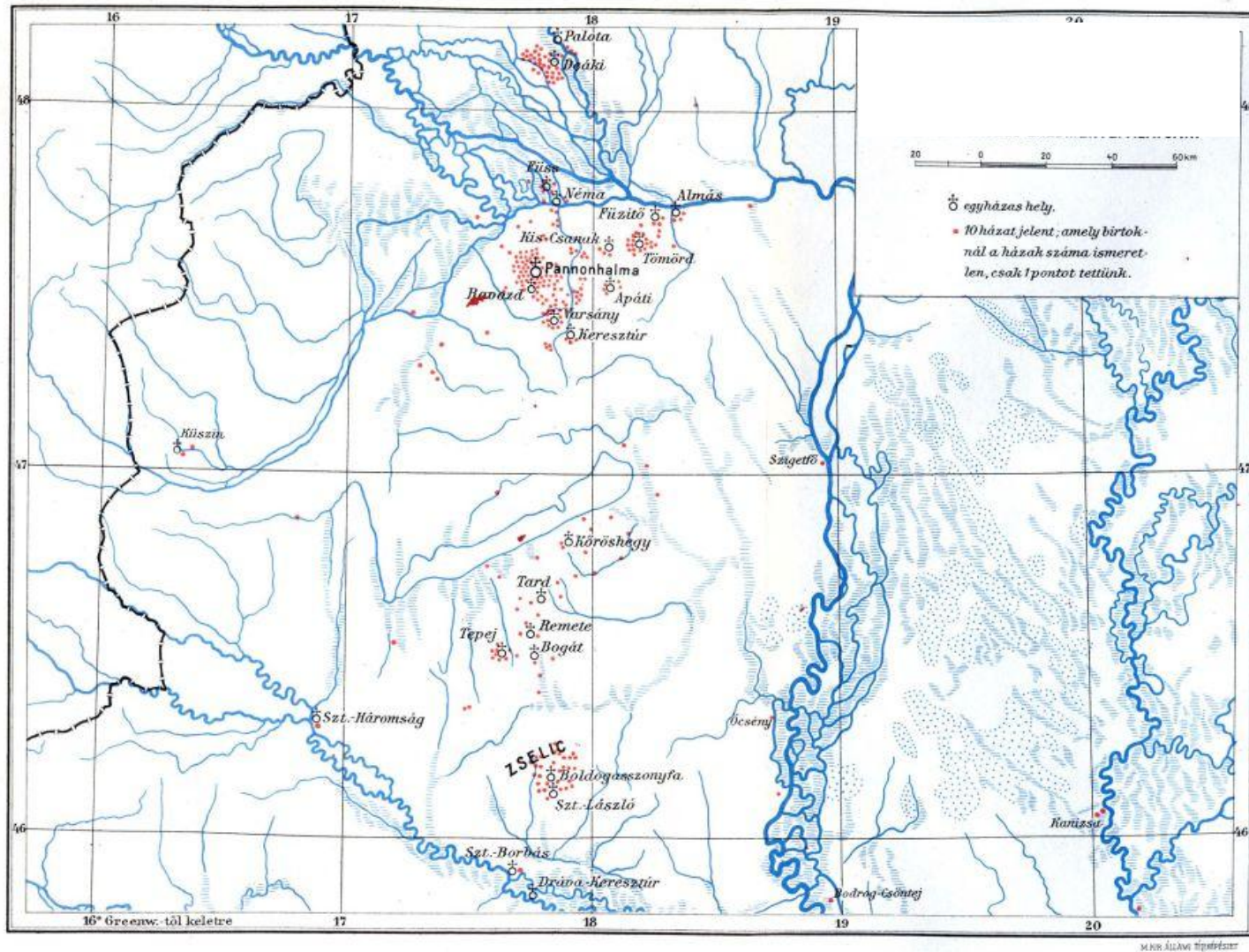
Oklevél	kiadás éve	regesztia sorszáma (RA)	kedvezményezett	birtokok	melyik megye	azonosítás
Guden	1079	-	veszprémi egyház	Paloznak	Veszprém	CAH 111.
Acha veszprémi jobbág	1124-31	52	Pannonhalma	csak ingóság		
Fila (veszprémi) kanonok	1127-31	53	veszprémi káptalan	Ursu (Alsóörs)	Veszprém	CAH 127.
András remete	1131-41	67	szt. Márton egyház	Urodi Besen Karadi Rad	Arad? Somogy?	bizonytalan (CAH 131.)
Scines asszony	1146	72	Pannonhalma	Chutus (Kutas) Radi (Pusztarád v. Rád pusztá)	Somogy	CAH 131
Fulco hospes	1146	73	Pannonhalma	Tát; Vám (Pusztavám)	Esztergom (Esztergomtól délre)	CAH 132.
Margit asszony	1152	82	Pannonhalma & Sz. Péter egyház	csak ingóság		
Adorján fia István	1157-58	90	Garamszentbenedek	Szántó Bratka (Barátka)	Bars (Léva D-DNY-i határában)	KEGLEVICH 2010. 102., CAH 136.
Poznan fia Forcos	1164-65	110	Garamszentbenedek	Selepchen (Szelepcsény) Edec	Bars (Aranyosmaróti járás), bizonytalan	KEGLEVICH 2010. 100.
Dobica fia Wido	1166-68	111	jeruzsálami johannita rend	Sala (Zala?) Cuchinuisi (Kökényes?)	bizonytalan	
Conradus a király jobbágya	1172	120	Pannonhalma	Hecce (Hecse) Sysou (Csicsó) Esu (Écs)	Győr; Komárom; Győr	LT–Kt 59.; CSÁNKI MTFH. III. 497., 549.; GYÖRFFY ÁMTF. II. 601., III. 412.
Simon mester veszprémi kanonok	1174-78	126	Veszprémi székesegyház	Zola (Zala)	Zala	RA 126. sz.
Caba	1177	128	Pannonhalma	csak ingóság		
Salactice, Jeremiás fia	1194	156	esztergomi keresztesek	Telky (Telki)	Pilis	CSÁNKI MTFH. I. 16.; GYÖRFFY ÁMTF. IV. 702.
Iwachin vitéz	1199	183	veszprémi egyház	Cusmadomian (Kozmadamján) Kalu (Kál) Leurenté (Lórinte) Belch Brenche	Zala, bizonytalan, Veszprém, bizonytalan, bizonytalan	CSÁNKI MTFH. III. 73., 241.

1. Térkép: A Medium Regni és a Magterületek elhelyezkedése

2. Térkép: A Pannonhalmi apátság birtokai 1240-ben

(Forrás: <http://www.elib.hu/00900/00940/html/img/nagy/41ee.jpg> Letöltés dátuma: 2013.01.05.)

3. Térkép: Vármegyék a XI. században

(Forrás: ZSOLDOS 2010)

